

До разової спеціалізованої вченої ради
Національного університету біоресурсів
і природокористування України,
03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15

ВІДГУК
офіційного опонента
професора кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктора юридичних наук, професора ГРИГОР'ЄВОЇ Христини Антонівни
на дисертацію ДУДАШ Мирослави Георгіївни
на тему: «Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва
на сільських територіях»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Проблеми занепадання сільських територій є актуальними для більшості країн світу, оскільки процеси урбанізації позбавляють сільську місцевість, передусім, найціннішого – перспективних трудових резервів. Вирішення цієї глобальної проблеми полягає у комплексному створенні комфортних умов для проживання та роботи на сільських територіях. Важливою складовою такого шляху виступає активний розвиток підприємництва. Водночас, започаткування та ведення бізнесу на сільських територіях є об'єктивно важчим завданням, порівняно із аналогічними видами діяльності у містах. У зв'язку з цим органам публічної влади необхідно цілеспрямовано створювати правові умови стимулювання підприємництва на сільських територіях. Це завдання підвищує свою актуальність з огляду на потреби воєнного часу та післявоєнного відновлення. Проте аналіз чинного законодавства демонструє в цілому уніфікаційний підхід, за якого підприємництво на сільських територіях, що не має аграрно-виробничого характеру, не користується розгорнутою системою спеціальних механізмів стимулювання.

Така ситуація не відповідає сучасному рівню розвитку європейського законодавства у цій царині. Ураховуючи потреби євроінтеграційної перебудови вітчизняної системи права та законодавства, цілком очікуваним є пристосування до позитивної практики ЄС у частині комплексного підходу до розвитку сільських територій, у тому числі за рахунок активного стимулювання підприємницької діяльності.

З огляду на вказане можна погодитися із тим, що обрана тема дисертаційного дослідження є актуальною та своєчасною. Наукова розробка окресленої дослідницької проблеми правового регулювання стимулювання підприємництва на сільських територіях

здатна сформулювати важливі теоретичні та практичні результати, корисні для нормотворчості, правореалізації, науки та освіти.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачкою досліджень. Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях можна визнати водночас і вузькою, і широкою правовою дослідницькою тематикою. Це обумовлює той факт, що окреслених питань надання державної допомоги суб'єктам господарювання торкалися багато учених – представників різних галузей. Серед них слід згадати, зокрема, О. О. Лабунського, Д. В. Лічак, О. Е. Ліллемяе, С. С. Онищенко, Т. В. Некрасову, І. М. Феофанову тощо.

Так, у частині правової проблематики державної підтримки сільського господарства відомими дослідниками є: Н. О. Багай, А. В. Винниченко, Х. А. Григор'єва, С. В. Квасюк, В. В. Носік, В. М. Єрмоленко, Т. В. Курман, І. П. Сафонов, С. І. Сиволоцька та інші. Науковцями, які вивчали правові засади соціального розвитку села, слід вказати О. В. Гафурову, В. В. Латишеву, І. С. Сащенка, А. М. Статівку та інших.

Водночас, незважаючи на стабільно високу зацікавленість вітчизняних учених до проблем, пов'язаних зі стимулюванням розвитку підприємництва на сільських територіях, окремого монографічного дослідження не було проведено. Це вказує на новизну здійсненого дисертаційного дослідження, а також його виконання на основі сформованої попередниками фундаментальної доктрини.

Підготовлені авторкою положення новизни, що винесені на захист, традиційно розподілені на три групи залежно від ступеню їх оригінальності. Найбільшої уваги заслуговують ті висновки, що були отримані вперше. Серед них, на наш погляд, слід відзначити такі положення:

- визначено поняття «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» як системи правових, організаційних, економічних та інституційних заходів, що реалізуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами відповідних правовідносин з метою створення сприятливих умов для започаткування, здійснення та розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях;

- сформовано адаптовану до умов децентралізації та післявоєнного відновлення систему принципів правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях (прогнозованість, ефективність, прозорість, комплексність, паритет інтересів, диференційованість) шляхом поєднання нормативного, функціонального та цільового критеріїв їх відбору і систематизації.

До другої групи положень новизни були віднесені ті висновки, які удосконалюють уже одержані попередниками результати. Серед них варто відзначити, наприклад, такі:

– визначення співвідношення понять «державна політика» та «державне регулювання» у сфері розвитку підприємництва в частині виокремлення стимулювання розвитку підприємництва як самостійного напрямку реалізації державної політики, що здійснюється через механізми державного регулювання та забезпечує досягнення стратегічних цілей розвитку підприємництва;

– підхід до формування державної політики у сфері розвитку підприємництва на сільських територіях у частині визначення пріоритетних напрямів її реалізації, що передбачають переорієнтацію з підтримки виключно аграрного виробництва на розвиток багатофункціональної сільської економіки, заснованої на поєднанні сільськогосподарського та несільськогосподарського підприємництва;

– зміст нефінансового заходу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях «підтримка та розвиток людського капіталу на сільських територіях» у частині розширення його інструментального забезпечення шляхом обґрунтування необхідності врахування особливостей суб'єктів малого і середнього підприємництва та соціально-економічних умов сільських територій при визначенні критеріїв бронювання військовозобов'язаних працівників;

– систематизацію фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині визначення їх функціональних взаємозв'язків та ролі у забезпеченні комплексного розвитку підприємництва, що дало змогу сформуванню адаптовану до умов України модель поєднання податкових, кредитно-фінансових, інфраструктурних, інституційних та інформаційно-консультаційних інструментів стимулювання;

– підходи до правового регулювання бронювання військовозобов'язаних працівників як елементу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування диференційованого підходу до визначення критеріїв критичної важливості підприємств та умов бронювання працівників залежно від особливостей сільських територій, а також доцільності поширення механізмів бронювання на окремі категорії фізичних осіб-підприємців.

До третьої групи сформульованих найбільш вагомих висновків, отриманих у результаті проведення дослідження, слід віднести ті, що розвивають відомі науці ідеї. Серед таких положень можна виділити, наприклад, наступні:

– підходи до визначення суб'єктного складу стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у частині встановлення критеріїв диференціації стимулюючого впливу залежно від категорії суб'єкта господарювання, що передбачає поєднання загальної доступності механізмів стимулювання для всіх суб'єктів господарювання з пріоритетною орієнтацією на суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва;

– визначення інституційного забезпечення стимулювання підприємництва на сільських територіях у частині обґрунтування багаторівневої моделі взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, що забезпечує узгоджену реалізацію механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях;

– положення щодо оптимізації податкового навантаження на суб'єктів підприємництва у частині визначення особливостей податкового стимулювання господарської діяльності на постраждалих від війни та депресивних сільських територіях шляхом запровадження спеціальних податкових режимів, спрямованих на активізацію підприємницької діяльності та відновлення локальної економіки;

– пропозиції щодо вдосконалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року у частині формування комплексного підходу до стимулювання підприємництва на сільських територіях, що передбачає доповнення її положеннями щодо диверсифікації сільської економіки, цифрової трансформації сільських територій, розвитку концепції «розумних сіл» («Smart Villages»), локальних продовольчих систем та підтримки соціально орієнтованих форм підприємницької діяльності;

– положення щодо цифровізації механізмів реалізації державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку у частині формування цифрової моделі адміністрування та моніторингу заходів стимулювання підприємництва на сільських територіях, що передбачає використання електронних сервісів, інтегрованих інформаційних систем та автоматизованої оцінки результативності державної підтримки.

Підсумовуючи аналіз результатів проведених автором теоретичних досліджень, слід констатувати, що вони є новими та суттєво доповнюють сучасні знання про правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в Україні.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів та їх відповідність темі дисертації. Одержані в ході дисертаційного дослідження наукові результати є цілком обґрунтованими. Це було забезпечено, передусім, використанням широкої нормативно-правової бази, у тому числі аналізом регламентів ЄС, а також аналізом вітчизняної та іноземної наукової літератури, присвяченої проблематиці стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Наукові висновки повною мірою відповідають темі дисертації.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності. У вступній частині роботи авторка визначила метою дисертаційного дослідження «комплексний теоретико-правовий аналіз правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, визначення особливостей та недоліків правового регулювання у цій сфері, а також розроблення пропозицій та рекомендацій з удосконалення відповідного законодавства» (с. 17).

Для досягнення цієї мети здобувачкою було окреслено наступні наукові завдання: визначити поняття, завдання та принципи правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; проаналізувати стан наукових досліджень у сфері правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; провести історичний аналіз розвитку законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; визначити особливості інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; дослідити правове забезпечення фінансових та нефінансових механізмів стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях; виокремити особливості правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за законодавством Європейського Союзу; визначити напрями удосконалення законодавства України про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях в контексті європейської інтеграції (с. 17–18).

Аналізуючи загальні висновки, підготовлені за результатами проведення дисертаційного дослідження, можна підсумувати, що авторці вдалося досягти поставленої мети, послідовно виконавши усі наукові завдання. Це стало можливим завдяки високому рівню оволодіння методологією наукової діяльності. Під час роботи над дисертацією можна спостерігати ознаки використання філософського (діалектичного), загальнонаукових та спеціально наукових методів пізнання. Застосування діалектичного методу дозволило здійснити комплексний аналіз правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у взаємозв'язку із суміжними соціально-економічними та правовими чинниками. Формулювання понятійного категорійного апарату дисертації та розкриття змісту таких базових понять як «сільські території», «стимулювання розвитку підприємництва», «стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», «інституційне забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях» тощо було здійснено із використанням формально-логічного методу. Метод аналізу було використано як базовий у процесі дослідження стану наукових досліджень у сфері стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях. Із використанням методу синтезу було оцінено стан правового забезпечення у вказаній сфері та сформульовано напрями розвитку відповідного законодавства. Історико-правовий метод було використано як базовий у процесі аналізу еволюції законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях за роки незалежності України. Формально-юридичний метод дозволив з'ясувати зміст правових норм щодо стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, а також особливості інституційного забезпечення у цій сфері. Порівняльно-правовий метод ліг в основу аналізу європейського досвіду

правового регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях та порівняння відповідного законодавства інших країн із законодавством України (с. 18).

Отже, виявлений методологічний інструментарій та продемонстроване уміння ним користуватися дозволили М. Г. Дудаш успішно виконати поставлене наукове завдання та досягти мети дисертації.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Відсутність порушення академічної доброчесності. Вивчення дисертації дозволяє дійти висновків про те, що структура дисертації повною мірою відповідає її меті та завданням. Виконане дослідження є цілісним та логічно завершеним. Виклад наукового матеріалу є послідовним та інформативним.

Обсяг джерельної бази дисертації відповідає її меті та завданням, адже авторкою використано велику кількість наукових, нормативних та інших джерел, кількість яких складає 270 найменувань. Ці джерела представляють національний та зарубіжний науковий і нормотворчий досвід.

В усіх розділах дисертації достатньою мірою висвітлено зміст власних досліджень М. Г. Дудаш, зроблено посилання на наукові праці здобувачки. Перелік цих праць також міститься у додатку, в якому зазначено список публікацій за темою дисертації (с. 245–246). У роботі не виявлено ознак академічного плагіату та інших порушень, що могли би поставити під сумнів самостійний характер виконаного авторкою дослідження. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Використані в роботі теоретичні позиції та висновки інших авторів містять відповідні посилання.

Ступінь апробації та впровадження результатів дисертації. Результати дослідження М. Г. Дудаш було належним чином апробовано. Основні теоретичні та практичні положення й результати дослідження висвітлено у 10 публікаціях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародної наукометричної бази даних Scopus, 2 статті у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 7 тез наукових доповідей на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях.

Сформульовані дисертанткою висновки є практично значущими та реалістичними. Запропоновані положення дійсно можуть бути використані у нормотворчій, правозастосовній, науково-дослідницькій діяльності та в навчальному процесі.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Надаючи в цілому позитивний висновок щодо форми та змісту дисертаційного дослідження, відзначаючи теоретичну й практичну значимість рецензованої дисертації М. Г. Дудаш, необхідно звернути увагу і на наявність дискусійних чи таких, що потребують додаткової аргументації положень, які можуть стати підґрунтям для наукової дискусії та напрямами подальшої розробки даної проблеми.

1. Авторка будує свою роботу навколо кількох основних ідей, одна з яких полягає у розмежуванні категорій державного стимулювання та державної підтримки підприємництва. При цьому проводиться декілька не досить чітких критеріїв: за функціональним призначенням, за характером впливу, за цільовою спрямованістю (с. 38). Основна ідея полягає у тому, що *«державна підтримка забезпечує можливість здійснення підприємницької діяльності, а стимулювання спрямоване на її розвиток, інтенсифікацію та якісне зростання»* (с. 37). Водночас, не узгоджується із такою позицією авторки її наступне твердження щодо особливостей періодизації законодавства про стимулювання підприємництва на сільських територіях, а саме: здобувачка виділяє у межах євроінтеграційного етапу самостійний підетап адаптації законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях до викликів воєнного часу (з 24 лютого 2022 року і дотепер), характерною ознакою якого, на її думку, є *«перехід від системного, стратегічно орієнтованого регулювання до оперативного, антикризового правового впливу, спрямованого на забезпечення виживання суб'єктів підприємництва, збереження трудового потенціалу та підтримку функціонування економіки в умовах воєнного стану»* (с. 77). Проте за виділеними нею критеріями це є державна підтримка, а не стимулювання. Навіть на цьому прикладі помітно, наскільки важко відокремити підтримку від стимулювання, які є органічно пов'язаними явищами. На захисті варто пояснити, у чому полягає практичний сенс запропонованого розмежування цих категорій.

2. Друга ключова ідея авторки полягає у тому, що підприємництво на сільських територіях не повинно обмежуватися суто сільським господарством. Водночас, якщо здобувачка робить акцент на тому, що об'єктом стимулювання виступає підприємницька діяльність незалежно від галузевої приналежності, то чому в підрозділі 1.3 аналіз розвитку законодавства про стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях фокусується переважно на аграрно-правових нормативних та програмних актах? Тобто не простежується, яким чином вплинув розвиток містобудівного, енергетичного, господарського та інших галузей законодавства України на стимулювання підприємницької діяльності на сільських територіях.

3. Подібним чином склалася ситуація і з аналізом інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях у підрозділі 2.1. Оскільки авторка підкреслює необхідність комплексного підходу до вивчення підприємництва на селі та розуміння усієї його галузевої багатогранності, то, можливо, варто було відобразити такий підхід і в інституційному забезпеченні стимулювання підприємництва. Наприклад, на Державному агентстві розвитку туризму (ДАРТ) також лежать окремі функції стимулювання підприємництва, наприклад, цей орган залучається в установленому порядку до надання суб'єктам туристичної діяльності методичної, консультативної та іншої допомоги.

4. На основі проведеного аналізу інституційного забезпечення стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях, авторка також зробила цілком доречний висновок про те, що *«важливою передумовою ефективної реалізації державної політики у сфері розвитку сільських територій є функціонування окремого центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної аграрної політики і державної політики сільського розвитку»* (с. 209). На захисті варто пояснити цю тезу авторки у контексті утворення Виплатної агенції. Як ця інституція вплине на стимулювання підприємництва на сільських територіях?

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам. Ураховуючи наведений вище докладний аналіз змісту та структури дисертації Дудаш Мирослави Георгіївни на тему: «Правове регулювання стимулювання розвитку підприємництва на сільських територіях», можна зробити висновок, що дисертація є одним із перших комплексних досліджень за відповідним напрямом у правовій науці. При цьому за змістом дисертація відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), а її авторка Дудаш Мирослава Георгіївна на основі публічного захисту дисертації заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент професор кафедри земельного, екологічного та енергетичного права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор Христина ГРИГОР'ЄВА